Downloaded from UvA-DARE, the institutional repository of the University of Amsterdam (UvA)
http://dare.uva.nl/document/96349

File ID	96349
Filename	1 Hunkeren naar een groots bestaan

SOURCE (OR PART OF THE FOLLOWING SOURCE):

Type	Dissertation
Title	Joop den Uyl 1919-1987 : dromer en doordouwer
Author	A.N. Bleich
Faculty	Faculty of Humanities
Year	2008
Pages	544

FULL BIBLIOGRAPHIC DETAILS:
http://dare.uva.nl/record/266760

Copyright

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other then for strictly personal, individual use.

UvA-DARE is a service provided by the library of the University of Amsterdam (http://dare.uva.nl)

Den Uyl-revisie 18-01-2008 10:07 Pagina 15

HOOFDSTUK 1

Hunkeren naar een groots bestaan

Het is jammer dat Joop den Uyl de tijd niet is gegund om na het einde van zijn politieke loopbaan zelf zijn herinneringen op papier te zetten. Hij had er aanleg voor. Zo blikte hij al in klas vijf van de HBS (A) terug op zijn schooltijd. Boven aan de vol gekrabbelde velletjes staat het stempel van de school, het Christelijk Lyceum in 't Gooi, Hilversum.

Uit de tekst van het opstel blijkt dat het schoolleven voor de kleine Joop niet enkel zonneschijn geweest is. 'Ik herinner me nog', noteerde de middelbare scholier elf jaar na dato terugkijkend, 'dat ik voor de eerste keer huilde: het was doodstil in de klas en toen werd er met de voeten geschuifeld, stel je eens voor met de voeten tegen de bank geschopt en streng werd gevraagd wie dat deed. Niemand stak z'n vinger op. Het werd benauwend stil in de klas. Er loog iemand. Dreigingen volgden en toen stak ik – stommeling – m'n vinger op, hoewel ik het niet gedaan had. Toen kreeg ik een vermaning, dat ik zolang gewacht had met het opsteken van m'n vinger, de rest van de klas keerde zich met afgrijzen naar me toe, ik moest schoolblijven en toen barstte ik in een hartstochtelijk snikken uit.'[1]

Een voorbeeld van 'het vele leed' dat het schoolleven 'over een klein kereltje brengt'. Maar er waren ook gelukkiger momenten. 'Wanneer de juffrouw in ons gezellige klasje bijbelse geschiedenis ging vertellen, dan schoof ik half uit m'n bank, m'n benen vrij, dan mocht ik een beetje achterover leunen en als de juffrouw dan zo mooi vertelde dan leefde ik mee in Kanaän met Jozef, die al was hij dan hoogmoedig, toch m'n heimelijke sympathie had. Met een zucht begonnen we dan aan het rekenen.'[2]

Een gevoelige, intelligente jongen was Joop. Een dromer, vroegwijs, met een wat andere belangstelling dan de meeste kinderen. Uit een bewaard gebleven schriftje van zijn moeder blijkt dat Jopie met tweeënhalf jaar vrij goed sprak, niet speelde, wel alles bekeek.[3]

Met zijn ietwat beschouwelijke aard zal Joop het thuis, in de Leeuwenstraat 68, in hartje Hilversum, niet altijd gemakkelijk hebben gehad. Hij was de op een na jongste van vijf kinderen in een streng gereformeerd middenstandersgezin. Van zijn drie broers en twee zussen kon hij het beste overweg met zijn vijf jaar oudere zuster Gerrie en met z'n twee jaar oudere broer Reinier. Nico, de oudste broer, was erg praktisch ingesteld en kon zich nog weleens ergeren aan het leergierige, onhandige broertje – volgens zijn jongste zus Map had Joop 'vergeleken bij de anderen twee linker handen'.[4]

Vader Johannes (Johan) den Uyl, geboren op 8 oktober 1884 in Jutphaas, was de oudste zoon van Klaas den Uyl en Marrigje Copier. Joops grootouders van vaderskant traden op 9 september 1885 in het huwelijk; Johan had het aardse licht toen al aanschouwd. In totaal kregen Klaas en Marrigje veertien kinderen, waarvan er vier jong overleden. De jongste dochter, Klazina Patronella, werd in 1908 geboren. Ze overleed in 1988, een jaar na haar neefje Joop. Haar zus, Joops tante Inge, overleed als laatste van haar generatie in 2004.

Klaas den Uyl begon in Jutphaas een mandenmakerij en het bedrijf floreerde al spoedig. Uit griendhout, in vakjargon 'tenen' genoemd, werden onder meer aardappelmanden, bakkers- en slagersmanden gevlochten. Per vrachtboot of hondenkar werden die bij de klanten afgeleverd. Na verloop van tijd had Den Uyl vijftien mandenmakers in dienst. Ook zijn zoons, onder wie Johan, werkten na de lagere school mee in het bedrijf. Dat gaf vader Klaas de gelegenheid om zich aan maatschappelijke taken te wijden. Hij was ruim twintig jaar ouderling van de gereformeerde kerk in Utrecht, vertegenwoordigde de Antirevolutionaire Partij in de gemeenteraad van Jutphaas en was ook een paar jaar wethouder. Hij speelde een rol in de schoolstrijd, die eind negentiende eeuw in volle hevigheid woedde tussen voorstanders van door de staat verzorgd openbaar onderwijs en de zojuist opgekomen protestantse en katholieke zuilen, die onderwijs wilden geven volgens hun religieuze inzichten. Wethouder Den Uyl ijverde voor de oprichting van een (protestants-christelijke) School met den Bijbel in zijn woonplaats. Dat lokte fel verzet uit van de liberalen in Jutphaas. Maar de bijzondere school (waarvoor Den Uyl zich had ingezet), kwam er.

De succesvolle zakenman en lokale politicus overleed begin 1923. Zijn vrouw Marrigje bleef achter met de jongste vier kinderen, van wie de twee zoons de mandenmakerij van hun vader voortzetten. Marrigje den Uyl-Copier stierf in 1928.

Haar oudste zoon Johan was toen al lang het huis uit. In het bedrijf van zijn vader had hij het mandenmakersvak geleerd. Enigszins contrecoeur, want hij had liever willen doorleren voor onderwijzer. In 1910 trouwde hij met Agatha Hendrika van Leeuwen, de oudste dochter uit een eveneens gereformeerde boerenfamilie. Zij was een vroom en leergierig meisje dat veel las. Het schijnt dat haar vader aanvankelijk niet erg gelukkig was met de keuze van zijn oudste. Hij had liever een telg uit een dominees- of boerengezin als schoonzoon gewild. Maar uiteindelijk gaf hij toch zijn zegen aan de verbintenis en hielp het jonge stel financieel bij het opzetten van een werkplaats plus winkel in rietwerk in Hilversum. Johan en Agatha vestigden zich daar in de Stationsstraat en verhuisden, met gezin en winkel, een paar jaar later naar een wat ruimere woning aan de Leeuwenstraat boven de winkel. Die winkel bestaat nog steeds, tegenwoordig gevuld met speelgoed. Johans kleinzoon Nico den Uyl zwaait er de scepter.[5]

Door keihard werken wisten Johan en Agatha de zaak tot een succes te maken. Alleen de zondag vormde een rustpunt. Dan ging het gezin 's ochtends en 's middags ter kerke. Tijdens de lange zondagse wandeling (minstens tweeënhalf uur) kon worden nagepraat over de preek. Thuis werd er koffie gedronken en moesten de kinderen zich zien te vermaken. Al te wereldse activiteiten, zoals voetbal, waren daarbij uit den boze. Wel deed vader Johan soms een spelletje met zijn kinderen.

In september 1911 was de oudste zoon Nico geboren (Nicolaas Reinier Matthijs), in april 1914 Gerrie (Gerritje Marrigje Agatha), in april 1917 Reinier (Reinier Johannes), op 9 augustus 1919 Joop (Johannes Marten) en ten slotte in juli 1921 Map (Marrigje Klasina). Joop, zo wist Map nog te vertellen, was bij zijn geboorte een klein mannetje.[6] Op zondag 24 augustus werd hij gedoopt in de Torenlaankerk.

Het gezin leidde die eerste jaren een rustig en geregeld bestaan dat in het teken stond van het werk in de winkel. De rolverdeling tussen Johan en Agatha was anders dan in die tijd gebruikelijk. Uiteraard verzorgde Agatha het huishouden, maar zij had een zakelijke instelling en hielp van meet af aan in de winkel. Van het paar was Johan de meer zorgzame die zich graag met de kinderen bemoeide en hen zonodig opving.

Op vakantie gaan was er niet bij, wel werden er soms dagtochtjes gemaakt. Naar de bollenvelden bijvoorbeeld, die op Joop nu ook weer geen verpletterende indruk maakten. : '(...) aan ieder veld op zichzelf is (...) niet veel aan', vermeldde hij in een opstel[7]. 'Nee, het mooiste is als je met

een kijker op een heuvel een hele streek kan overzien.' Ook gingen Joop en de andere kinderen geregeld een weekje logeren bij een van de ooms op het platteland. Over zijn belevenissen op het boerenland heeft Joop (wederom in een opstel voor de lagere school) verslag gedaan. Hij ging graag in z'n eentje vissen. 'Hierbij is echter een zekere vaardigheid in het slootjespringen vereischt en daar deze me (...) wel eens in de steek liet, behoeft het geen verwondering te horen dat ik eens met een broek waar het water met straaltjes uitliep naar de boerderij terug moest.'[8] Echt verzot op het plattelandsleven was hij niet, anders dan zijn van het boerenland afkomstige moeder, die volgens haar latere schoondochter Miep – vrouw van Reinier – 'een echt buitenmens' was.[9] Joop had het na een week op de boerderij wel gezien; hij vond het dan 'vrij eentonig worden'. Hij was nu eenmaal 'aan het drukke stadsleven gewend'.[10]

De gereformeerde lagere school aan de Vaartweg doorliep Joop met gemak. Hij haalde mooie cijfers en dat werd thuis zeer gewaardeerd. Hij stortte zich ook al heel vroeg op de kunst van het debatteren, niet altijd tot onverdeeld genoegen van zijn onderwijzers en de dominee. Zijn zusje Map herinnerde zich de eerste vraag die de onderwijzer uit de zesde klas van de lagere school haar stelde: 'Lees jij ook zoveel als Joop?' Vanaf z'n twaalfde las die elke dag de krant en stelde dan de onderwijzer op de hoogte van z'n bevindingen. Map had de indruk dat die onderwijzer dat niet zo leuk vond, want 'in die tijd stond zo'n man op een voetstuk. Hij was degene die geacht werd alles te weten. En dan was het vervelend als een schooljongen meer wist.'[11]

Met de dominee was het precies hetzelfde liedje. Dominee Van den Elskamp van de Zuiderkerk wist zich geen raad met de lastige vragen van de jonge Den Uyl en stelde hem in arren moede voor het maar eens bij dominee Kruiswijk van de Noorderkerk te proberen.[12]

Zus Map toonde zich anno 2000 nog altijd onder de indruk van de intellectuele nieuwsgierigheid en ambitie van haar twee jaar oudere broertje. 'Hij had een groot verstand en stelde vragen die bij anderen pas veel later zijn opgekomen.' Dat wil niet zeggen dat hij als schooljongen de geloofswaarheden die juf, meester en dominee verkondigden in twijfel trok. Maar Joop voelde al heel jong de behoefte om de dingen die hij te horen kreeg voor zichzelf op een rijtje te zetten en zich er een eigen mening over te vormen. Zijn informatie haalde hij uit de christelijke leesportefeuille, waarop het gezin was geabonneerd, met daarin het Antirevolutionaire dagblad *De Standaard* en het kerkblad *De Heraut*. Omdat

er geen christelijk georiënteerde regionale krant was, kon hij ook putten uit het neutrale dagblad *De Gooi en Eemlander*. Hij las veel in de Bijbel en hij verslond de kinderboeken uit de christelijke bibliotheek. Tot zijn vroege favorieten behoorden boeken over de Boerenoorlog in Zuid-Afrika als *De Leeuw van Modderspruit* van L. Penning, de werken van Johan P. Been over matrozen en de zeevaart en ook Jules Vernes *De Reis naar de Maan*.[13]

Joops verbale kracht hielp hem om zich een plaats te bevechten in het gezin. De twee oudste jongens gingen wel eens met elkaar op de vuist, Joop niet, die deed het liever met woorden. Hij praatte ook veel met z'n moeder, en, aldus Map, 'niet over ditjes en datjes'. Toch was hij geen studeerkamergeleerde in de dop. Hij had vriendjes die bij hem thuis mochten komen spelen. Hij fietste graag, hij voetbalde, deed aan tennis en hockey en hij was dol op pingpong. In al deze takken van sport had hij, net als op school, een sterke behoefte om uit te blinken, om te winnen. Hij was lid van de christelijke 'knapenvereniging' Benjamin; op z'n veertiende had hij het daar tot penningmeester gebracht. Een jaar later, in 1935, stapte hij over naar de Jongelingsvereniging op Gereformeerde Grondslag Samuel, waar hij de eerste schuchtere stappen kon zetten op het terrein van het theologisch debat, iets waartoe de Jongelingsvereniging haar leden aanmoedigde, zij het binnen de scherp afgegrensde kaders van het orthodox gereformeerde gedachtegoed. Vanaf die tijd was hij ook een trouw bezoeker van de zomerkampen die de vereniging organiseerde.

Daar hieven de jongens bij het kampvuur in het bos dan uit volle borst het 'Knapenlied' aan, op muziek van F. Tollig, met tekst van M.W. Aalders.

'Wij schuwen wat valsch is, zijn eerlijk en trouw
tot helpen van 't zwakke gereed;
het oog altijd open, de hand uit de mouw,
gevoelig voor anderer leed.
We werken met ijver, niet lust'loos en traag,
voor 't komende leven, maar willen nog graag
Eens dwalen in 't bosch, op het veld aan de zee,
Komt jongens, wie gaat met ons mee?'

Ook het derde couplet is niet te versmaden:

‘En zijn we geen jongens van ijzer en staal,
waar Nederland trotsch op kan zijn?
We houden ons woord en we staan als een paal
zoals ons Michieltje en Piet Hein.-
We buigen met eerbied ons need’rig terneer,
en smeeken den zegen van God onzen Heer;
O, schenk ons het leven, gezondheid en kracht,
U zij onzen dank toegebracht!’[14]

De gereformeerde zuil, waarin het gezin Den Uyl hecht verankerd was, beleefde in Joops jonge jaren haar tweede grote bloeiperiode, onder leiding van Hendrikus Colijn. De eerste had zich afgespeeld tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw, toen de legendarische Abraham Kuyper de ‘kleine luyden’ in een nauw verbonden netwerk van organisaties had verenigd. Dit gereformeerde netwerk, dat vrijwel alle terreinen des levens omvatte (kerk, politiek, school, vakbeweging, enzovoorts) was onderdeel van de protestants-christelijke zuil, waartoe ook rechtzinnige hervormden en leden van andere protestantse kerken behoorden. Een recht geaarde gereformeerde kerkte bij een recht in de leer zijnde dominee, stuurde zijn kinderen naar het christelijk onderwijs, las *De Standaard*, waarvan eerst Kuyper, daarna Colijn hoofdredacteur was, en stemde A R. Een gereformeerde jeugd, zoals die van Den Uyl, betekende dus heel wat meer dan alleen een bepaalde geloofsopvatting. Het was een manier van leven en denken die dwingend, maar tevens heel vanzelfsprekend, omdat andere geluiden nauwelijks konden doordringen, werd opgelegd. De dienst aan de Heer stond centraal. Bidden, het reciteren van psalmen en het uit het hoofd kennen van bijbelteksten vormden een even natuurlijk onderdeel van het leven als ademhalen. God stond voor het Ware, en de gereformeerden, die zich van de hervormden hadden afgesplitst, waren ervan overtuigd dat zij het Ware Geloof hadden. Als het ‘zoutend zout’, het ‘zout der aarde’ beschouwde de groepering zich, niet zonder enige hoogmoed. Tegenover dit zelfbewustzijn stonden dienstbaarheid (niet alleen tegenover de Heer; ook de naaste moest men met inzet van al z’n krachten dienen) en een vaak kwellende twijfel of men het juiste had gedaan. De strengheid van de eisen van het geloof contrasteerde met de vrijheid die het eigen geweten werd gelaten om die eisen te interpreteren en dienovereenkomstig te handelen. Eens zou de gelovige zich daaromtrent voor God moeten verantwoorden.

Doen wat de hand te doen vindt. Worstelen met de Waarheid. Deze beide adagia van de gereformeerde cultuur hebben het karakter van Joop den Uyl in hoge mate gevormd en zijn ook na zijn breuk met het geloof bepalend gebleven.[15] Al vroeg had hij de behoefte om – binnen het gegeven kader – op zoek naar de waarheid te gaan en rijpte het inzicht dat samenleving en politiek ertoe deden. De jonge Den Uyl, het beste jongetje van de klas, was niet van zins zich bij het vorm geven aan de goede samenleving onbetuigd te laten. 'Later word ik minister', vertrouwde hij op z'n twaalfde z'n jongste zusje Map toe.[16]

Twee jaar vóór deze confidentie was de familie Den Uyl door een harde slag getroffen. Op 7 december 1929 overleed Johannes den Uyl, na een ziekbed van enkele maanden, aan de gevolgen van een longontsteking.

Moeder Agatha en de kinderen zaten met z'n allen rond het sterfbed. In de loop van de avond werden spanning en verdriet de tienjarige Joop te machtig. Hij kon er niet meer tegen en moest overgeven. Daarop mochten Joop en Map naar bed.

In de Hilversumse *Kerkbode* van 14 december namen de gezinsleden in een overlijdensadvertentie afscheid van vader Johannes. 'Verzoend met God door Christus zich te weten was zijn zalig deel en onze troost.'[17]

Moeder Agatha stond er nu alleen voor en dat viel haar in alle opzichten zwaar. Haar huwelijk met Johan was gelukkig geweest en zij en de kinderen misten hem. Bovendien moest ze leiding geven aan de zaak, geen sinecure voor een weduwe met opgroeiende kinderen. Maar Agatha was een vrouw met een krachtige wil, ze beschikte over zakelijk inzicht en had de rietwinkel al eerder samen met haar man bestierd. Ook had ze veel steun aan een oude medewerker, Teunis van Garderen, die haar hielp met de inkoop en in het gezin de rol van de weggevallen vader voor een gedeelte overnam. Vooral Joop was dol op hem.

Zus Gerrie, die graag had willen doorleren, werd van school gehaald om voor de huishouding te zorgen. Ook de andere kinderen ontwikkelden noodgedwongen al vroeg een sterk gevoel van verantwoordelijkheid. Ze moesten goed op de centen letten, sober leven – wat trouwens ook een onderdeel van de calvinistische moraal was – en hun moeder, die leed onder haar eenzaamheid, overeind helpen houden. Joop, of Jo, zoals hij als jongen werd genoemd, moest bijvoorbeeld helpen bij het opmaken van de kas, wat hij wel interessant vond. Minder genoegen schepte hij in het bij klanten bezorgen van rieten manden of wiegen, ach-

ter op de fiets. Hij was dan altijd bang dat hij jongens van school zou tegenkomen, die hem misschien zouden uitlachen .[18]

Met inspanning van al haar krachten en ongetwijfeld gesteund door haar intense geloof slaagde Agatha den Uyl-Van Leeuwen erin haar rietwinkel en werkplaats door de stormachtige tijden te loodsen en haar gezin voor verpaupering te behoeden. Dat was een bijzondere prestatie, te meer omdat in oktober 1929 de beurskoersen op Wallstreet waren ingestort, met als gevolg een diepe en langdurige economische wereldcrisis. De consequenties van die klap waren ook in Hilversum voelbaar. De omzet van de rietwinkel van de Den Uyls liep met de helft terug.

De crisis van de jaren dertig had in Nederland rampzalige effecten. Enkele honderdduizenden mensen werden werkloos, in 1936, hier te lande het dieptepunt van de crisis, zo'n twintig procent van de beroepsbevolking. Het beleid van de elkaar opvolgende kabinetten Colijn was gericht op aanpassing aan de verminderde welvaart. De lonen van wie nog wel werk hadden gingen omlaag, de overheid deed met matig succes pogingen om ook de prijzen voor levensmiddelen en huren te laten dalen. Het hardnekkig vasthouden door Colijn aan de 'gave gulden' bemoeilijkte de Nederlandse concurrentiepositie en de export en vertraagde zodoende het economisch herstel. De regering trachtte op alle mogelijke manieren te bezuinigen, maar grote extra uitgaven ten behoeve van de noodlijdende boeren en de werklozen, die met hun karige uitkeringen op de rand van het bestaansminimum vegeteerden, waren onvermijdelijk. Daardoor liepen overheidsuitgaven en staatsschuld op en probeerde men nog fanatieker te bezuinigen. Pas na de devaluatie van de gulden in 1936 ontstond ruimte voor economisch herstel en begon de werkloosheid te dalen.[19]

De dramatische gevolgen van de crisis werden over het algemeen berustend ondergaan. De verzuilde structuur van politiek en samenleving bleef overeind. Hoewel Colijns economische politiek achteraf terecht scherp gekritiseerd is als een van de oorzaken voor het hardnekkig voortwoekeren van de crisis, schonken veel tijdgenoten hun vertrouwen aan de Antirevolutionaire premier, die zich opwierp als sterke man die het land met vaste hand door de woelige baren zou loodsen. Uiteraard was er wel onvrede onder werklozen, arbeiders, kleine boeren en middenstanders, die allen met de gevolgen van de crisis te maken kregen, maar die malaisestemming kreeg slechts in beperkte mate een politieke vertaling. De sociaal-democraten van de SDAP bevonden zich permanent in de op-

positie (tot 1939). In reactie op de crisis en de bedreiging van de democratie door de opkomst van fascisme en nationaal-socialisme vernieuwden ze hun beginselprogram en kwamen met een Plan van de Arbeid. Dat bleek echter onvoldoende om een bres te slaan in de katholieke en protestantse zuilen, waar de socialisten de arbeiders en lagere middengroepen voor zich hoopten te winnen. De communisten en andere uiterst linkse groepen vormden al helemaal geen politieke factor van betekenis.

Méér succes leek aanvankelijk weggelegd voor de door ingenieur Anton Mussert opgerichte NSB (Nationaal Socialistische Beweging), die ageerde tegen het 'verloederde' democratische systeem en zich liet inspireren door Benito Mussolini en Adolf Hitler. Bij verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1935 behaalde de NSB bijna acht procent van de stemmen. Daarna ging het echter weer snel bergafwaarts, vooral als gevolg van verdere radicalisering van de Nederlandse nationaal-socialisten.

Het Nederland van de jaren dertig was een conservatief en gezagsgetrouw land waar de confessionele zuilen de toon aangaven. De leiders van de katholieken en protestants-christelijken hadden met het fascisme weinig op, maar zagen het gevaar voor gezagsondermijning aanvankelijk toch vooral van links komen, van de 'goddeloze' communisten en socialisten. Dat blijkt pijnlijk duidelijk uit het commentaar van het Antirevolutionaire dagblad *De Standaard* op de machtsovername door Hitler in Duitsland in januari 1933. Het blad toonde zich tevreden over 'Duitslands wedergeboorte'. Want 'de machten der hel' waren niet in Duitsland werkzaam, maar in de Sovjet-Unie. 'En het valt te begrijpen dat in een land als Duitsland, waar dit verfoeilijke communisme miljoenen reeds in zijn greep ving, om het geweld der overheid wordt gevraagd teneinde dit werk der diepte te keren.'[20] *De Standaard* zag op dat moment geen reden om te treuren over de ondergang van de Duitse democratie. 'De republiek van Weimar gaf veel te veel vrijheden, naaktgymnastiek en goddeloosheid namen toe en van de vrijheid werd niets dan misbruik gemaakt.'[21]

Ook de Nederlandse sociaal-democraten waren destijds in Antirevolutionaire ogen verwerpelijke lieden. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de verwijten die de Anti's de socialisten maakten naar aanleiding van de muiterij op het pantserschip *De Zeven Provinciën*, begin 1933. Op aandringen van Colijn, op dat ogenblik leider van de Antirevolutionaire Kamerfractie, liet de regering het schip bombarderen. Daarbij vielen onder de bemanning 23 doden.

De Nederlandse publieke opinie stond in meerderheid achter dit gezagsherstel, alleen de socialisten (en de groepen links daarvan) toonden enig begrip voor de motieven van de muiters, die niet méér hadden beoogd dan een demonstratieve actie tegen loonsverlaging. Die 'softe' opstelling kon in AR-ogen geen genade vinden. In een Handleiding voor het Huisbezoek uit 1933 pleitte de partij ervoor het incident met *De Zeven Provinciën* te gebruiken 'om de oogen van het Nederlandsche volk te openen voor het schrikkelijk en afschuwelijk bedrijf dat de soc.-dem. voeren. Dag aan dag vergiftigen zij de menschen door in de harten te zaaien het zaad der ontevredenheid... Het is meer dan verschrikkelijk.'[22] Bijna vijftig jaar later gebruikte Joop den Uyl in een gesprek met de journalist Ischa Meijer harde woorden om het kleinburgerlijke, gereformeerde en Antirevolutionaire milieu waarin hij opgroeide te kenschetsen. Hij sprak over 'een zekere sociale achterlijkheid'. De strengheid van het geloof en van de daarbij behorende opvattingen en conventies ervoer hij achteraf als onderdrukkend. 'Men moet iets willen. (...) Dus de natuurlijke, vrije geaardheid van mensen komt nauwelijks tot ontwikkeling. Elke vrije gedachte is bij voorbaat al verdacht, om niet te zeggen: verboden.'[23]

In de sombere tijd na het overlijden van zijn vader echter was het geloof voor Joop in de allereerste plaats een bron van troost. In de werkplaats aan de Leeuwenstraat praatte hij veel met de diep gelovige Teunis van Garderen. Die leerde de jongen psalm 68, vers 10:

'Die God is ons een God van heil,
Hij schenkt uit goedheid zonder peil
Ons 't eeuwig, zalig leven
Hij kan en wil en zal in nood
Zelfs bij het naad'ren van den dood
Volkomen uitkomst geven.'[24]

Behalve troost ontleende de jonge Den Uyl aan het geloof ook zekerheid. In een opstel voor bijbelse geschiedenis (een van zijn lievelingsvakken) schreef hij: 'Veel is er veranderd in de tijd van bijna 3000 jaren (...), maar niet veranderd is de mensenziel, nog altijd is daar de hang naar het kwade en de strijd voor het goede, de strijd tussen God en Satan, tussen evangelie en revolutie, het vóór of tegen den Christus. Maar bovenal onveranderlijk is ook God (...). God is ook voor de navolgers van Christus uit de

twintigste eeuw een rechtvaardige God en een zeer volkomen liefde, dat is de rijke troost die deze oude geschiedenis bevatte.'[25]

Aan troost en houvast had Joop in die barre, onzekere jaren veel behoefte. Hoewel de omzet van de winkel aanvankelijk scherp daalde, heeft het gezin Den Uyl nooit echte armoede gekend, er was altijd te eten. Maar de kinderen hoefden alleen de straat uit te lopen om op het Griend de werklozen te zien rondhangen die daar moesten stempelen. En niemand kon in die dagen zeker weten of de ellende niet ook hen nog eens zou treffen. Moeder kwam soms uit de winkel thuis met de verzuchting dat er weer niets was verkocht en dan vroeg haar dochter Map zich af waarvan ze het eten moesten betalen. Joop, die binnen het gezin een troostende en bemiddelende rol op zich nam, probeerde zijn zusje dan gerust te stellen met een 'maak je geen zorgen, er is heus wel geld'.[26] Dat bleek ook zo te zijn. Agatha moet volgens Map wat geld achter de hand hebben gehad. Anders had ze de ruime woning aan de Frans Halslaan, waarheen het gezin in 1935 verhuisde, niet kunnen betalen.

In dat jaar was voor de Den Uyls het ergste crisisleed geleden. Door zuinigheid, hard werken en zakelijk optreden – op de pof kopen was er in de winkel van Den Uyl niet bij – had Agatha de zaak er weer bovenop geholpen; ze droeg de leiding over aan haar oudste zoon Nico en kreeg meer tijd om zich aan haar gezin te wijden.

Haar strengheid, die haar hielp om in moeilijke omstandigheden overeind te blijven, strookte niet met Joops gevoelige aard. Hij had de neiging het op te nemen voor de zwakkeren, degenen die zich niet konden redden. Zo herinnerde Map zich dat Joop haar tegenover hun moeder in bescherming nam, toen ze een keer iets had gedaan wat van moeder niet mocht. 'Geef haar alstublieft geen straf', had het elfjarige broertje gezegd, 'ze is pas negen, hoe kon ze dat nou weten?'[27]

Die neiging om voor anderen op te komen beperkte zich niet tot de familiekring. We zagen al dat hij als klein jochie in de klas de schuld op zich nam voor iets wat hij niet had gedaan. En zijn hart liep over van medelijden voor de arme sloebers die hij op straat tegenkwam. Hij stond volgens zijn moeder 'altijd aan de kant van de mindere'. 'Op een keer kwam er een man om een snee brood bedelen. Wij zelf hadden het niet al te ruim. Van Joop mocht ik de man niet zonder eten wegsturen. Moeder, geef *mijn* brood maar, want ik krijg morgen wel weer eten en die arme man misschien niet.'[28]

Er lijkt een rechte lijn te lopen van deze anekdote naar het motto van

de latere politicus: 'eerlijk delen van inkomen, kennis en macht'. Maar die schijn bedriegt. Het vermogen om zich in anderen ('minderen') in te leven en de nieuwsgierigheid naar het waarom der dingen zijn uiteindelijk bepalend geweest voor Den Uyls ontwikkeling. Vooralsnog echter kwamen zijn sociaal gevoel en intellectuele nieuwsgierigheid hard in botsing met andere waarden die hem thuis en op school werden ingeprent, zoals gehoorzaamheid en eerbied voor wie boven je gesteld is.[29]

Letterlijk om de hoek van zijn eigen huis geconfronteerd met de misère van de crisis worstelde Joop als middelbare scholier al met de vraag of dit sociaal rechtvaardig was. Een gevoel van opstandigheid was hem niet vreemd. Maar hij was er tevens diep van overtuigd dat het hier zondige gevoelens en gedachten betrof, waarvan hij de verleiding moest zien te weerstaan. Hoe die worsteling verliep, kan worden gereconstrueerd aan de hand van een aantal opstellen die uit zijn middelbareschooltijd zijn bewaard.

'Elke mens heeft ten allen tijde het beginsel der opstand in z'n hart', schreef hij rond z'n veertiende in een opstel voor Nederlands.[30] 'Hij begrijpt het niet meer. Waarom moet ik honger lijden en die ander in weelde baden? God – als ge er zijt – beantwoordt die waaroms, want anders...' Opstandigheid, een zich niet willen neerleggen bij schrijnende sociale ongelijkheid en zelfs de eerste tekenen van een geloofscrisis worden hier aangeduid. Maar vervolgens neemt het betoog een bruuske wending. Elke opstand eindigt in een opstand tegen God, concludeert de jeugdige scribent. Want de harmonische samenwerking tussen de mens en zijn Schepper wordt bij een opstand verbroken. Wat daarom nodig is, is volledige overgave aan 'Hem, die sprak: "Ik ben de weg, en de waarheid, en het leven." Dan zal de vrede die alle verstand te boven gaat in onze harten dalen, want de wortel van onze opstandigheid is weggesneden. Jezus Christus is het einde van alle levensvragen.'[31]

De opstand werd dus onderdrukt, maar de vragen bleven. Het onderwijssysteem van de jaren dertig was er niet op toegerust om opgroeiende jongeren te helpen een antwoord te vinden op zulke vragen naar de zin en de ongerijmdheden van het bestaan. Dat gold zeer zeker voor het Christelijk Lyceum te Hilversum waar Joop op de hbs (tegenwoordig atheneum) zat. Hij was een uitstekende leerling, met veel achten en negens. Alleen voor het vak lichamelijke opvoeding prijkte geregeld een vijf op z'n rapport. Hij vond het naar om altijd maar binnen de gebaande paden te moeten blijven van een school waar men 'stipt de tucht handha-

vende' de leerlingen zo wilde leiden 'dat hun karakter zich overeenkomstig hun aanleg kan ontwikkelen in Christelijke geest'.[32] Een enkele keer verliet hij letterlijk de gebaande paden, wat hem prompt een flinke portie strafwerk opleverde. Tweehonderd keer moest hij schrijven: 'Als we door werklieden betrapt worden op het loopen op grasperken is het schande voor 't Lyceum.'[33]

Bij een ander klein vergrijp viel de schade mee en hoefde hij slechts veertig keer de regel 'Ik moet eerbiedig en beleefd zijn' in te leveren.[34]

Hoe te ontsnappen uit het benauwende bouwwerk van regels en dogma's, formules en voorschriften waarin Joop zich opgesloten voelde? Hij stortte zich met volle overgave op de poëzie. Die gaf hem een sensatie van vrijheid, bracht z'n gevoel tot leven. Als een gedicht hem raakte, voelde hij zich 'als een opgesloten vogel die uit zijn kooi ontsnapt, als een vis die stervend op het droge zand in zijn element terugkeert'.[35]

Hij liet zich meeslepen en in vervoering brengen door dichters als Slauerhoff, Marsman en Boutens. In hen herkende hij verwante zielen in de 'drang naar schoonheid', de 'worsteling om innerlijke vrede'. Zijn favoriet was Slauerhoff, al maakte hij zich aanvankelijk wel zorgen om diens gebrek aan godvrezendheid. Maar toch. 'Hij zal de droom, groter dan het leven, blijven zoeken', noteerde de jonge puber enthousiast over zijn geliefde dichter.[36]

Voor eigen gebruik kladderde Joop schriften vol met zinnen uit boeken die hem waren opgevallen, korte recensies, strofes van gedichten en eigen invallen. Ook een beroemd gedicht van Marsman heeft hij daar neergepend:

'Schuimende morgen/ en mijn vuren lach/ Drinkt uit ontzaglijke schalen/ Van lucht en aarde/ Den opalen dag.'[37] Het is een intens gedicht waarin naar iets groots wordt gehunkerd, iets wat de geprangde ziel verheft boven de moeizame beslommeringen van het alledaagse leven. Die behoefte om groots en meeslepend te leven en zich daarmee ook te onderscheiden van de grauwe massa en de brave burger was in de decennia na de Eerste Wereldoorlog wijdverbreid onder kunstenaars en intellectuelen. Joops lievelingsdichters zijn alle drie representanten van dit romantische, vitalistische en ook elitaire levensgevoel. In politiek opzicht kun je met deze romantiek vele kanten uit.

In de jaren dertig van de vorige eeuw zochten sommigen van deze romantisch geïnspireerde intellectuelen hun toevlucht bij het opkomend fascisme. Deze politieke richting was geestelijk schatplichtig aan de Duit-

se Sturm und Drang en het aristocratische gedachtegoed van een filosoof als Nietzsche, appelleerde aan een behoefte aan heldhaftigheid, ageerde fel tegen middelmaat en massa.

Zo invloedrijk was de elitair-romantische literair-filosofische stroming dat zelfs schrijvers die zich scherp tegen het fascisme afzetten er de invloed van ondergingen. De publicist Jacques de Kadt betreurde bijvoorbeeld in zijn boek *Het fascisme en de nieuwe vrijheid* dat democraten en vooral socialisten de ideële kant van het bestaan verwaarloosden. Zij vonden, meende hij, zaken als 'geloof, schoonheid, volk, vaderland, morele waarden, cultuur' irrelevant en koesterden als enige ideaal 'een warme stal en goed voer en een pretje op z'n tijd'.[38] Geen wonder, aldus De Kadt, dat bij menig weldenkende het idee postvatte: 'Democratie is de heerschappij van de grote grauwe massa, de heerschappij van de ondermens, met (...) z'n cultuurvijandige idealen.'[39]

Antisemitisme, dictatuur en concentratiekampen hadden de schrijver Menno ter Braak al vroeg in de jaren dertig de ogen geopend voor de barbaarsheid van fascisme en nationaal-socialisme. Onder meer als oprichter (met Jan Romein) van het Comité van Waakzaamheid voerde hij een voor Nederlandse begrippen zeer felle polemiek tegen de aanhangers van het nieuwe Italiaanse en Duitse systeem. In vroeger jaren had ook Ter Braak reserves gekoesterd tegenover de democratie (zijnde de heerschappij van 'de massa'). Maar hij kwam tot de overtuiging dat democratie onmisbaar is voor het behoud van de geestelijke vrijheid die op haar beurt voor intellectuelen een eerste levensbehoefte vormt.[40] In *De nieuwe elite* formuleert hij dit bij hem gerijpte inzicht als volgt: '(...) wij staan immers voor deze paradox, dat in de laatste jaren de democraat aristocratische waarden heeft moeten verdedigen tegenover een zogenaamd aristocratisch "Führerprinzip".'[41]

In 1935, toen het fascisme in Nederland het toppunt van zijn ideologische invloed beleefde, was Joop den Uyl 15, 16 jaar oud. Een jongen vol hartstochtelijke dromen, die ver afstonden van het eentonige dagelijkse leven in een sappelend middenstandsgezin. Hij putte inspiratie uit de poëzie. Ja, hij hunkerde naar een intens en groots leven, waartoe slechts enkele sterken van geest geroepen zijn. Tijdens een avondwandeling met een schoolvriend door de bosrijke omgeving van Hilversum filosofeerden de jongens daarover. Joop legde die gedachten in een opstel vast. Hij citeerde de dichter Boutens: 'En alleen is leven leven/Als het tot den dood ontroert.' Hij vervolgde: 'Ja, dat tot-den-dood-ontroerende leven, dat

zoeken wij, hartstochtelijk, wild, emotioneel moet het zijn. Dan léven we. (...) Oh, je kunt die gedachte best wegdenken en evenals de grote massa opgaan in de dingen van de dagen, met zijn pretjes en zijn zorgetjes. Maar is het leven dan niet inhoudsloos?'[42] Het vervolg van dit opstel laat zien hoe bij de jonge Den Uyl die vitalistisch-romantische levenshouding overloopt in sympathie voor extreme, aan fascisme verwante denkbeelden. 'We raakten nog in vuur en vlam over de politiek en ik bepleitte tegenover m'n AR-vriend een warm idealisme. De doorsnee-Nederlander gaat er trots op, dat hij zoo nuchter, zo koel, zo berekenend is.' Hem gaat het alleen om '(...) een paar blanke gulden (...) Wij strijden tegen die geldmacht, die koopmansgeest, die Nederland ten verderve voert. Het gaat erom: Dietsland – groot of – dood. En wij willen het groot, groot in alles waarin een klein volk groot kan zijn. Idealisten moeten we worden, mensen die (zonder loon!) goed en bloed voor hun volksgemeenschap, hun vaderland over hebben.'[43]

Dietsland als ideaal werd gepredikt door het Verbond van Dietse Nationaal Solidaristen (Verdinaso). Het verbond had een Vlaamse en een Nederlandse afdeling en streefde naar een vereniging van beide gebieden onder een autoritair regime, zonder parlement. Voorop stond de nationale volksgemeenschap, die moest worden gevrijwaard van splitsing in klassen en partijen. De te vormen Dietse Volksstaat moest ook worden beveiligd tegen liberalen, marxisten, vreemdelingen, de macht van het geld en vrijmetselaars. Joden konden geen burger zijn, maar moesten 'gastrecht' krijgen. De Nederlandse afdeling van Verdinaso werd in 1932 opgericht, ze heeft het nooit verder gebracht dan een paar honderd leden. De meeste aanhang had het Verbond onder katholieke studenten.[44]

Hoe Joop den Uyl met het gedachtegoed van Verdinaso in aanraking is gekomen, valt niet te achterhalen. Vaststaat wel dat het hem een tijdlang heeft geboeid. Tussen de nagelaten papieren bevindt zich een kladje waar Joop het programma van Verdinaso in extenso heeft overgeschreven. Dat betekent niet dat hij het ook volledig onderschreef. Onder het gekopieerde program formuleerde hij voor zichzelf een aantal vragen: 'Hoe zal het gaan? In de eerstvolgende jaren? Waarom beslist Dietsland en vanwaar naam? (...) Anti-Semitisme Praktijken'.[45]

In een opstel over het thema 'nationalisme' werkte Joop zijn toenmalige politieke ideeën verder uit. Hij maakte onderscheid tussen internationalisme en nationalisme en gaf de voorkeur aan het laatste, omdat het '(...) meer op het gevoel drijft, het is een tikje romantisch (bekoort het de

jeugd daarom zo?!)'. Het nationalisme werd door hem onderverdeeld in christelijk en humanistisch nationalisme. Tot het 'humanistische' nationalisme (waarin niet de Schepper, maar de mens, het eigen volk of ras centraal staat) rekende hij het Duitse nationaal-socialisme en in Nederland groeperingen als de NSB, het Verbond voor Nationaal Herstel, Verdinaso en andere, kleinere fascistische groepjes. Hij had waardering voor Hitler-Duitsland – hij ontwaarde er '(...) een herboren, zelfbewust volk in eensgezindheid om den "Führer" geschaard' – maar zag ook schaduwzijden: 'rassenleer, Jodenvervolging, kerk en staat'.

De fascistische groepen in Nederland beschouwde hij '(..) als een goed bedoelde doch mislukte poging om uiting te geven aan het ontwaakte nationalisme'. Dat het een mislukte poging betreft, komt door het 'humanistische', niet-christelijke karakter van het fascisme. Dat kan worden afgeleid uit de hartekreet: 'Laten *wij* dan zorgen, dat het Christelijk Nationalisme – als noodzakelijk voor een gezond volksleven – ingang vindt bij het Nederlandsche volk.'

Ondanks zijn reserves tegenover het 'humanistische nationalisme' had de jeugdige Den Uyl daarvoor meer sympathie dan voor het socialisme met zijn '(...) klassenstrijd en (...) vele andere verderfelijke leerstellingen'. Het '(...) Marxisme (heeft) ongehinderd voortgewoekerd en vrijwel ons gehele volksleven ondermijnd'. Als voorbeelden van die ondermijning noemde hij de muiterij op de *De Zeven Provinciën* en 'revolutionaire relletjes'. Deze gebeurtenissen hebben '(...) velen de ogen geopend(...)' en geleid tot het ontwaken van het nationalisme. Hij vond het dan ook verkeerd dat de regering-Colijn ambtenaren had verboden lid van de NSB te zijn, 'alleen om de rode revolutionaire elementen tevreden te stellen. De regering laat de recht-door-zee-politiek varen en probeert met een draai-politiek de SDAP eronder te houden. Dat lukt haar nooit!' Het perspectief wat hem voor ogen stond, hield in dat 'Neêrlands jeugd (...) in de toekomst (moet) opbouwen wat het Marxisme in vele jaren verwoestte'.[46]

Om het beeld nog verder te verhelderen ten slotte enkele citaten uit een opstel uit 1934 over het thema verkiezingen. Joop toonde zich daar geen voorstander van de parlementaire democratie. 'Doordat tegenwoordig duizenden onbevoegden hun stem even sterk kunnen laten gelden als de terzake kundigen, is het voor de politieke partijen zaak geworden eerstgenoemden door een geweldige actie en propaganda, door mooi klinkende leuzen en onvervulbare beloften tot zich te trekken (...).

Millioenen pamfletten vol leugens en verdraaide voorstellingen worden huis aan huis bezorgd (...); geen wonder dan ook dat velen het parlementaire stelsel met zijn noodzakelijke uitvloeisel: politieke verkiezingen voorgoed de rug toe willen keren.'[47]

Joops flirt met een autoritair rechts nationalisme kan worden geïnterpreteerd als een vorm van politieke grensverkenning door een naar grootsheid hunkerende, opstandige puber. Het moet worden gezien binnen de context van de vroege jaren dertig, toen fascistische stromingen in de ogen van menigeen een belofte van politieke vernieuwing in zich droegen. Joop zag de sociale malaise die de crisis ook in Hilversum teweeg had gebracht met lede ogen aan. Het stond hem tegen zich te beperken tot de in zijn kring gebruikelijke lofzangen aan het adres van stuurman Colijn. Ook al heeft hij in verkiezingstijd menigmaal braaf AR-posters verspreid en was hij een paar jaar lid van de Antirevolutionaire jongerenvereniging Arja, hij voelde zich politiek en geestelijk niet honderd procent thuis binnen de naar binnen gerichte eigen zuil; er wrikte iets, een gevoel van spanning, onbehagen, opstandigheid.

Die stille rebellie moest een uitlaat vinden. De weg naar links was versperd, want het 'goddeloze' en 'gezagsondermijnende' socialisme was voor Joops leraren, voor de dominee en voor moeder thuis absoluut taboe. Toegeven aan zijn rebelse gevoelens en aan zijn intuïtieve sympathie voor de underdog had een breuk met het milieu van thuis geïmpliceerd, die op dat moment nog ver voorbij de horizon van Joops voorstellingsvermogen lag. Maar de behoefte aan een heftige, inspirerende en vernieuwende politieke visie bleef en hij dacht iets van dat 'warme idealisme' te kunnen herkennen bij de nieuwe, uiterst rechtse stromingen.

Deze vroege politieke sympathieën hebben geen praktische politieke gevolgen gehad. Hij heeft zich niet aangesloten bij de NSB of bij een andere fascistische partij. Een verklaring hiervoor is wederom zijn diepe verbondenheid met het gereformeerde geloof. Binnen de gereformeerde zuil was dwepen met nationalisme wel toegestaan, maar dat moest dan een 'christelijk' en geen 'humanistisch' nationalisme zijn. Aansluiting zoeken bij een 'seculiere' fascistische groepering zou betekenen dat men zich als gereformeerde buiten de eigen groep plaatste. Dat wilde Joop niet.

Een tweede reden dat hij zich niet in de fascistische gelederen schaarde was zijn kritische geest. Hij was zoekende en sloot zijn ogen niet voor

de schaduwkanten van het 'nationalisme'. Wat hem in het nationaal-socialisme van meet af aan tegenstond was het antisemitisme.

Nergens in de talrijke uit zijn jonge jaren bewaard gebleven opstellen, boekbesprekingen, spreekbeurten, dagboekaantekeningen en kladjes is ook maar een spoortje anti-joods ressentiment te vinden. Integendeel, Joop droeg niet alleen het Nieuwe, maar ook het Oude Testament een warm hart toe. Het enige wat wonderlijk overkomt is dat hij in de jaren vóór 1940 geen oog had voor de centrale functie van het antisemitisme binnen het nationaal-socialisme. Hij vond jodenhaat volstrekt verwerpelijk, maar vooralsnog vormde dat voor hem geen aanleiding om zich vierkant tegenover nationaal-socialisme en fascisme op te stellen. Wel zullen we in het volgende hoofdstuk, waar we Joop als student ontmoeten, zien dat de scherpe kantjes van zijn rechts-nationalistische sympathieën langzamerhand verdwijnen. Op de Gemeente Universiteit van Amsterdam drongen ook andere, liberale en socialistische invloeden tot zijn open geest door. En in de openbare bibliotheek waar hij als aankomend student de meeste van zijn zaterdagavonden ging doorbrengen, maakte hij kennis met schrijvers als Menno ter Braak en Eduard du Perron, Multatuli en Jef Last.[48]

Had Joop op zaterdagavond niets beters te doen dan het bezoeken van de bibliotheek? Waarschijnlijk niet. Hij mag dan een romantische inborst gehad hebben, een uitgaanstype was hij tijdens zijn schooljaren allerminst. Zijn jongste zusje Map kan zich uit die hbs-tijd geen vriendinnetjes herinneren. Joop was ook op dit terrein meer denker dan doener. Op een christelijke school werd in die dagen experimenteren met seksualiteit beslist niet aangemoedigd. Reinheid en kuisheid waren ieders streven en als iemand het zou hebben gewaagd met deze geboden de hand te lichten, dan kon dat leiden tot diepe gewetensnood. Voor Joop gold bovendien dat hij een schuchtere jongen was, en lange tijd veel te onzeker om zomaar een meisje het hof te maken.

Dat wil niet zeggen dat het thema liefde hem niet bezighield. Hij lás erover. Lyrisch liet hij zich uit – in een van de vele boekbesprekingen die hij voor eigen gebruik heeft gemaakt – over een tegenwoordig in vergetelheid geraakt meesterwerkje, het boek *De bikkel* van Diet Kramer. 'Een zo scherpe ontleding, een zo diep doordringen onder de oppervlakte van de jongens- en meisjesziel tussen 17 en 20 heeft mij diep ontroerd.' Joop herkende zichzelf in de hoofdpersoon, ene Frederik Goossens. In zijn beschrijving van wat hij in Frederik herkent, schetst Joop een raak zelfpor-

tret. Hij spaart zichzelf niet en heeft (te) veel oog voor zijn eigen zwakheden:. '(...) mij (werd) een spiegel voorgehouden en mijn wilszwakte, ongedurigheid en praatjesmakerij (werden) onontkoombaar blootgelegd.' Maar de herkenning '(...) schenkt ook levensmoed en zelfvertrouwen, want (...) ondanks de afkeer van zijn eeuwig gezwam hebben allen een stille bewondering voor zijn idealisme'. Niettemin heeft Joop toch een punt van kritiek op *De Bikkel*: hij vindt dat de schrijfster de seksuele nood onder de jongeren onderschat. 'Dit is te meer te betreuren daar haar visie op mensen vaak verrassend juist is en haar idealen van ruimheid en openheid dezelfde zijn als van de bijbel.'[49]

De dood van zijn vader in 1929 en de grimmige strijd om het bestaan als gevolg van de economische wereldcrisis hebben diepe schaduwen geworpen over Joop den Uyls jonge jaren. Onbezorgd van het leven genieten was er voor hem niet bij. Zijn gevoelige aard botste met de hardheid van de tijd – en die van zijn moeder en oudste broer Nico. Bovendien hoorde, volgens de conventionele wijsheid uit die dagen, een jongen flink en niet overgevoelig te zijn. Joop was zich van dit vereiste bewust. In het opstel 'In de Klas', waarin hij terugblikt op z'n middelbareschooltijd, beschrijft hij de noodzaak die hij en de andere schooljongens voelden om zich in het keurslijf van de heersende mores te dwingen. 'We deden een masker voor in de klas, we hadden een stand op te houden: we waren op weg grote mensen te worden.... (...). We moesten hard worden, alleen leren staan – 't leven was ook hard...'[50]

De vele vragen die Joop zichzelf stelde, de ongerijmdheden die hij om zich heen zag, de pijn die hij ervoer, moest hij zien op te lossen binnen het kader van een rechtlijnig, streng, dogmatisch gereformeerd geloof. Dat gaf hem troost en zekerheid, maar leidde ook tot een blikvernauwing waardoor hij zijn medeleven met zwakkeren en zijn rebelsheid aan banden legde. Uit deze fuik zocht hij een uitweg in de poëzie, de droom van een groots en heroïsch leven. Maar ook die kon hem niet verlossen van de last van het dagelijks bestaan.

In zijn schoolagenda voor het cursusjaar 1934/35 plakte Joop een foto van een huilend kind. Daarnaast heeft hij een variatie op een bekend gedichtje gekrabbeld:

'Toen onze Uyl
een Uyltje was
't was aardig om te zien
Nu huilt hij alle
dagen en bromt nog bovendien.'[51]

In de zomer van 1936 zat de middelbareschooltijd erop. Zonder veel nostalgie en zonder hoop op een stralende toekomst zegde Joop het Christelijk Lyceum 't Gooi en Omstreken vaarwel. ''t Is nu vrijdag en we hopen dat we voor 't laatst als leerlingen in een klas hebben gezeten.

Collegezalen of kantoorkrukken wachten, een toekomst opent zich (?)'.[52]